

96

Vanaf 1943 leed Duitsland steeds meer verliezen. De geallieerden bedachten een plan om de Duitse legers te verslaan: vanaf de Franse kust Europa bevrijden. Bijna vier miljoen geallieerde soldaten staken in een paar weken tijd vanuit Engeland het Kanaal over naar Frankrijk. De eerste 156.000 landden op 6 juni 1944 op de stranden van Normandië. Dorp voor dorp, stad voor stad, heroverden ze het bezette gebied. De oorlog moest vóór de kerst afgelopen zijn.

In één keer wilden de geallieerden alle Nederlandse grote bruggen over de rivieren de Maas, de Waal en de Rijn veroveren. En dan doorstoten naar Duitsland. De eerste bruggen gingen goed. Geallieerde vliegtuigen dropten 35.000 Amerikaanse, Poolse en Engelse parachutisten en al snel konden de geallieerden Maastricht en Eindhoven bevrijden. Maar bij de brug in Arnhem liep het fout...

Tekenen voor je leven

de oorlog van Felix (15 jaar) uit Arnhem

ZONDAG 17 SEPTEMBER 1944

97

Felix gooit twee eieren in de koekenpan, een voor hem en een voor zijn beste vriend Rutger. Hij logeert bij Rutger op de Bornshoeve, een groot huis in Schaarsbergen vlak bij Arnhem.

Elsje, arme Elsje... Felix denkt aan zijn doodzieke zusje dat thuis in Arnhem met roodvonk in bed ligt. Omdat dat zo besmettelijk is, wilde mam dat hij een tijdje bij Rutgers familie introk.

‘Aanvallen!’ Felix staat klaar om het gebakken ei met een zwaai op Rutgers bord te laten landen. Op dat moment beginnen de pannen te rammelen en de hele keuken dreunt.

Met een verrekijker rennen Felix en Rutger de tuin in om naar de vliegtuigen te kijken die non-stop hun bommen droppen. Felix probeert ze te tellen. *Mission impossible*.

‘De kelder in!’ roept Rutger. Felix volgt zijn vriend de koele kelder in en leunt tegen hem aan. Wat als de vliegtuigbommen op zijn huis in Arnhem terechtkomen?

Zodra het vliegtuiggeronk voorbij is, pakt Felix zijn fiets en racet hij naar huis. Met elke meter klopt zijn hart zwaarder. Zijn borstkas voelt als een bom die elk moment kan ontploffen. Maar de straat is er nog en de huizen staan er nog, hún huis staat er nog. Op de voordeur hangt een waarschuwing aangeplakt: *Hier heerst een besmettelijke ziekte*. Hij stormt de trap van het bovenhuis op. Pap is net bezig om mam een van zijn schilderijen aan te geven die hij van de muur heeft gehaald. Elsje ligt in een hoek van de kamer en glimlacht hem vanonder haar deken met koortsogen toe.

98

‘Felix!’ Mam spreidt haar armen uit.

De bom vanbinnen is een bron frisse luchtbelletjes geworden. Felix’ vader pakt een potlood en maakt een snelle schets. Felix gluurt mee over zijn schouder. Met een paar streken heeft pap hem op papier getoverd. Zijn haarlok, zijn bril en het boogje van zijn bovenlip.

‘Ga maar gauw terug naar Schaarsbergen,’ zegt mam. ‘Doe voorzichtig!’

Vlug vangen Felix’ ogen mams **iconen** uit Rusland, haar vaasjes met wilde bloemen en paps schilderijen. Hij blaast een kus naar Elsje, rent de trap af, grijpt zijn fietst en zet de sprint in naar Schaarsbergen. Hij zet extra kracht en trapt zijn malende gedachten van zich af. *Ik ben vijftien, ik wil lol trappen zonder bang te hoeven zijn en zoenen en...* Onderweg scheren de **Mosquito’s** en **Spitfires** over. Hij schuilt bij een schoolje tot ze weg zijn en kijkt in de richting van Arnhem. Zijn stad blaast als een vuurspuwer wolken vuur uit. Was dit de laatste keer dat hij zijn familie gezien heeft?

Bijna zestien en dan al wees? Hij zet vaart en trapt de angst van zich af. Wat er ook gebeurt, hij is oud genoeg om alles te doen wat hij kan om deze verdomde oorlog te overleven.

DINSDAG 19 SEPTEMBER 1944

Felix doopt zijn pen in de inktpot en staart door het raam van de Bornshoeve naar de lucht. Terwijl in de verte de kanonnen bulderen en de vliegtuigen ronken, tekent hij drie strepen op de vliegtuigstaart van een **Thunderbolt**. Op **Radio Oranje** heeft hij gehoord dat er elke dag duizenden parachutisten uit springen. Het kunnen hem er niet genoeg zijn. Gelukkig leven pap, mam en Elsie nog. Stel je voor dat ze kerst samen in vrijheid kunnen vieren...

99

‘De kelder in!’ roept Rutger onder aan de trap. Had hij niet hoeven zeggen; Felix’ oren knappen bijna van de knallen.

De keldervloer trilt. Felix kijkt naar het kelderraam alsof het een bioscoopscherm is: eerst komen de laagvliegende vliegtuigen voorbij, door het volgende beeld zweven groene, oranje en blauwe cirkels. Het duurt even voor Felix door heeft wat het zijn. Parachutes!

Als het trillen en razen gestopt is, rennen Felix en Rutger naar buiten. De parachutes bedekken de tuin als een lappendeken.

‘Daar ligt iemand,’ fluistert Felix.

Achter Rutger aan loopt hij naar een man die te stil naast een groene parachute ligt. Zijn bleke huid steekt af tegen het gras. Felix slikt. De parachutist heeft donkerblond haar, en hij lijkt amper ouder dan Felix zelf. Felix bukt

naast het lichaam in het camouflagepak. Ademt hij nog? Het enige wat Felix kan ontdekken is een kogelgat in zijn borst.

‘Het teken van de Engelse Airborne, de luchtlandings-troepen,’ fluistert Rutger en hij wijst naar een vliegend paardje op de mouw van de parachutist.

Felix neemt zich voor het paardje na te tekenen. Hij zal een kruisje voor de dode parachutist timmeren en erop schrijven: *Hier ligt een knappe Engelsman.*

Dan barst het gedreun opnieuw los. Voor de tweede keer vluchten Felix en Rutger de kelder in. Zodra het lawaai over is, gaan ze weer naar buiten.

‘Ssssst,’ sist Rutger. ‘**Moffen.**’ Hij trekt Felix mee achter een struik.

Felix kijkt niet meer op van Duitsers. Ze zitten overal. Soms haat hij ze. Maar soms snapt hij heus wel dat ze ook maar door Duitsland de oorlog in gestuurd zijn.

Twee Duitse soldaten bukken zich over een blauwe parachute en halen het pak los dat aan het doek vastzit. Er komen dekens, slaapzakken, regencapes en opvouwbaar brancards uit. Meteen pikken ze alles in. Van een andere parachute jatten ze de lampjes en de kogels.

ZONDAG 24 SEPTEMBER 1944

‘Felix, haal jij water uit de beek? En pluk meteen wat paddenstoelen,’ zegt Rutgers moeder.

Felix hoort het niet, hij is druk met schrijven en tekenen. Gisteren heeft hij samen met Rutger **pamfletten** met oorlogsnieuws gevonden op de hei. De geallieerden rukken

steeds verder op naar Duitsland, maar Hitler is nog niet verslagen.

Felix heeft de hoofdjes van Hitler uitgeknipt en maakt er een stripboekje van. Het verhaal gaat over Hitler die in een lab hersens kweekt waardoor je niet tegen, maar vóór Duitsland bent.

‘Felix! Water halen! Schiet eens op!’

Met tegenzin staat Felix op om flessen en zijn fiets te halen. Een wonder trouwens dat hij nog een fiets heeft. De moffen proberen die steeds van hem af te pakken. Maar tot nu toe is het hem steeds gelukt zich eruit te kletsen.

Sloom fietst Felix de weg af. De bladeren beginnen al te verkleuren. Hopelijk is dit de laatste herfst dat het oorlog is. Het begint moeilijker te worden om aan voedsel te komen. Water moeten ze nu uit de beek halen en eten komt uit de [gaarkeuken](#). Lekker is anders, maar het vult tenminste hun maag.

101

Vlak voor de beek remt Felix plotseling af. Wat hangt daar voor aanplakbiljet op die muur? Snel vliegen zijn ogen over de tekst. Niet te geloven! De hele bevolking van Arnhem moet van de moffen uiterlijk morgen de stad hebben verlaten! Het enige wat je mee mag nemen, zijn dekens, borden, bestek en eten.

Felix slaat af en fietst in recordtempo naar Arnhem. Wat hij ziet als hij zijn straat in rijdt, is net een schilderij. Mam, pap, tante Koeka, oma, oom Gijs en zijn huishoudster staan rond een oude houten handkar. Elsje ligt er als een slappe pop bovenop.

Felix buigt zich over haar heen. ‘Gaat het, zusje?’

De hele bevolking van Arnhem moet van de moffen uiterlijk morgen de stad hebben verlaten!

‘Vis,’ fluistert ze en ze glimlacht.

‘Ze mocht één dierbaar ding meenemen,’ legt mam uit. ‘En omdat jij niet in een potje past, hebben we de goudvis er maar in gestopt.’

‘We gaan naar Garderen,’ zegt mam. ‘Blijf jij maar in Schaarsbergen tot Elsje beter is.’

Felix voelt de lucht in zijn longen zwaar worden. Het vakantiehuis van mams familie in Garderen is een dag lopen. Komen ze daar veilig aan? De vliegtuigen blijven parachutisten uitspugen. En als er parachutisten naar beneden komen, schieten de Duitsers er altijd veel neer. Eerst als de parachutisten uit het vliegtuig springen, en daarna als ze landen en nog half verdoofd zijn van de val. Je weet nooit precies waar de Duitsers zich schuilhouden.

102

‘Ik loop mee,’ zegt Felix beslist. Met zijn fiets sluit hij aan achter de handkar en de stoet andere families met fietsen en karren vol dekens en matrassen. Hij loopt vlak naast de kar om nog even bij zijn zusje te zijn.

Ze zijn nog maar net onderweg als hij in de berm een paar in elkaar gezakte Duitse soldaten ziet liggen. Eén van hen houdt nog een stuk brood vast waar net een hap uit is genomen. Hij wordt misselijk en hapt naar lucht. Nu maar hopen dat Elsje het niet heeft gezien.

Ze kijkt haar broer met grote vraagogen aan. ‘Ze zijn dood hè, Felix?’

Met een noodgang trapt Felix terug naar Rutgers huis. Hij probeert het beeld van de dode Duitsers van zijn netvlies

te wissen. Het dansende zonlicht tussen de boombladeren veegt het langzaam weg. Pap zou hier met zijn heldere lijnen een prachtig schilderij van kunnen maken.

‘We waren zo ongerust!’ roept Rutgers moeder als hij het tuinpad op rijdt. ‘Hoe is het thuis?’

Felix laat zijn schouders zakken en loopt door zonder antwoord te geven. Eerst moet hij schrijven, en tekenen. We zien altijd dezelfde zon, ook al zijn we niet samen, zegt mam altijd. Hij denkt aan de jonge Engelse soldaat die nu bij de Bornshoeve in de tuin begraven ligt. En nu weer die dode Duitse soldaten, ook jongens die amper ouder zijn dan hijzelf. Wat is erger, die Engelse parachutist of die Duitsers? Rotoorlog! Felix draait de dop van zijn inktpot en pakt zijn dagboek.

103

Het motorgebrul van een stroom vliegtuigen die een nieuwe lading parachutes uitbraakt leidt hem af. Een van de vliegtuigen krijgt een voltreffer in zijn vleugel. De vleugel breekt af en het vliegtuig tolt brandend omlaag.

Door zijn tranen heen volgt hij de dikke zwarte streep achter een ander vliegtuig. Tot het loodrecht naar beneden stort en te pletter slaat.

DINSDAG, 5 DECEMBER 1944

‘Opstaan! We gaan samen naar Arnhem!’ Mam trekt de deken van Felix af. Hij is alweer twee maanden bij zijn familie in het vakantiehuis in Garderen, want in de Bornshoeve zitten nu Duitsers. Hij heeft gehoord dat ze er piano spelen en de kasten leeghalen.

We zien altijd dezelfde zon, ook al zijn we niet samen, zegt mam altijd.

‘Wat moeten we met z’n tweeën in Arnhem?’ vraagt Felix slaperig. ‘Sintcadeautjes kopen?’ Hij wil Elsje dolgraag een nieuwe goudvis geven, omdat die onderweg naar Garderen meteen al was doodgegaan.

‘Grapjas,’ zegt mam. ‘Van de winkelstraten is niks over. Ik wil wat spullen uit ons huis halen.’

Felix glimlacht en rekt zich uit. Als mam iets wil, krijgt ze het altijd voor elkaar. Ze fietst honderden kilometers en weet overal eten of een [Ausweis](#) te ritselen. Om Arnhem in te komen moet je er ook een hebben.

Ook vandaag lukt het haar weer. En ze heeft gelijk. In de Steenstraat zijn alle etalages aan diggelen en de winkels leeggeplunderd. De leren stoelen van de ijssalon staan met opengesneden zittingen op straat en het warenhuis en de bank zijn afgebrand. In het huis van oom Gijs zijn de plafonds naar beneden gestort.

Wat zouden de moffen meegenomen hebben, denkt Felix als ze eindelijk hun straat in rijden. Hun huis staat er nog, maar daar is alles mee gezegd. De kasten zijn helemaal leeggehaald. Ook de grammofoon, de viool en de leren tas van Elsje zijn weg. Gelukkig staan paps schilderijen er nog.

In het donker en de regen komen Felix en mam ’s avonds bepakt en bezakt aan in Garderen. In Arnhem hebben ze een bakfiets geleend die nu uitpuilt van de tapijten, iconen, boeken en schilderijen. Elsje wacht hen op, haar neus tegen het raam gedrukt. Pap is er niet. Felix neemt een hap van de tulband die oma heeft gebakken. Toch nog een gezellige Sinterklaasavond.

ZATERDAG, 3 FEBRUARI 1945

‘Felix, breng jij de schilderijtjes en bonnen zo weg?’

Felix loopt naar pap achter zijn schildersezels. ‘Ik ga zo.’ Op de ezels staat een schilderij met de kerktoren van Garderen, een boerderij en een kale boom. Pap maakt dit soort werkjes voor de mensen uit de dorpen in de buurt. Ze zijn er dol op. Felix brengt ze rond op de fiets en ruilt de schilderijtjes en bonnen voor eten en melk. Laat hem maar koerier spelen en met Elsje houthakken in het bos. Dan kan hij tenminste wat betekenen en voelt hij de knagende honger niet zo.

‘Voorzichtig ermee.’ Pap pakt het schilderijtje van de ezels en geeft nog wat werk mee.

Felix stapt op zijn fiets en rijdt langs de wei naar het bos. Bij boer Bunt in Stroe ruilt hij een schilderijtje voor een fles melk, kaas en aardappels. Dan fietst hij door naar meneer Van Harten voor wat vlees en haverhout. Die woont nu in een kippenhok omdat zijn eigen huis kapotgebombardeed is. Hij maakt vaart. Boven hem cirkelen opnieuw vliegtuigen. Alleen nog het schilderij met de kerktoren afleveren.

Net wil hij de grote weg op fietsen, als er een vliegtuig omlaag duikt. Hij twijfelt geen seconde, smijt zijn fiets weg en springt in een schuilgat. Het bos zit er vol mee.

Het eerste vliegtuig laat twee bommen vallen. Zandwolken stijgen op en kluiten zand en scherven vallen naast hem neer. Hij knijpt zijn ogen stijf dicht en houdt zijn handen voor zijn oren, terwijl boven hem de motoren brullen en de

105

*Telkens als ze weer doken zat ik in doods angst
of ik nou geraakt zou worden. Mijn ogen kneep ik
dicht en mijn handen hield ik voor mijn oren.
Ik dacht niet dat ik weer levend thuis zou komen.*

kogels knetteren en knallen. Dit was het dan, denkt hij. Dit was het leven van Felix Valk.

Een tweede vliegtuig duikt omlaag. Hij gluurt over de rand van het gat. Het vliegtuig komt recht op hem af. Een Spitfire, hij ziet de piloot zitten. Op dit moment haat hij de Engelsen.

Als het vliegtuiggeloei weer weg is, klimt Felix uit de kuil. Hij schudt het zand uit zijn haren. Zijn fiets is kapotgeschoten en hij rent met zijn tas met bonnen en eten het bos in, langs verlaten, scheefgezakte karretjes van mensen die ook op voedseltocht waren.

106

Na uren lopen is hij eindelijk thuis en pakt hij zijn tas uit. De bonnen en aardappels zijn aan flarden en er zit een gat in de kaas. Een granaatscherf heeft paps schilderijtje doorboord en heeft ook de kerktoren getroffen. Met trillende handen houdt hij het schilderijtje vast en gluurt door het kogelgat waar de blauwe lucht zich niks aantrekt van de oorlog. Hij is door het oog van de naald gekropen.

DONDERDAG 19 APRIL 1945

‘Smullen maar!’ roept Felix. Hij voert klaver aan de koe, die als een prinses op een laag hooi in de wei naast hun vakantiehuis ligt. Hij heeft haar gevonden op de hei, doodmoe.

Dan loopt hij de keuken in om met Elsje koekjes te bakken. Elsje danst om de keukentafel met haar jurk zwierend om haar dunne benen. Mam heeft hem voor haar gemaakt van dweilen en stofdoeken. Vanavond vieren ze de bevrijding met een feestmaal! Gisteren zijn de Canadezen

binnengereden, ze hebben hun kamp opgeslagen vlak naast hun wei.

‘Felix! Elsje! Kom eens kijken!’ Pap loopt de keuken in met een kist vol eten. Zijn ogen stralen achter zijn bril. Buiten heeft hij tekeningen gemaakt van Canadezen om ze te ruilen voor eten en sigaretten. Hij stalt alles uit op tafel: jam, stroop, braadvet en reuzel, meel en deeg. Zijn stralende ogen verstrakken als hij vertelt wat hij op straat heeft gehoord: ‘In Vught zijn duizenden mensen door de Duitsers vermoord, van baby’s tot bejaarden.’

Felix knijpt in de deegroller tot zijn knokkels lijkwit zijn. Waarom ziet hij alles ook altijd zo duidelijk voor zich? Niet nu. Snel kijkt hij in paps ogen waarin hij zijn eigen spiegelbeeld ziet. Even denkt hij dat pap hem een compliment zal geven. *Wat heb je het goed gedaan. Aan het begin van de oorlog was je nog een kind, nu ben je een stoere jongen van bijna zestien.* Maar zo is pap niet.

Paps ogen worden zacht en hij vist iets uit zijn broekzak. Voor Elsje chocola en voor hem een pakje kauwgom. Felix leest de groene letters op het kauwgumpakje. *Sweet sixteen.*

De geallieerden bombardeerden Arnhem in september 1944 omdat daar Duitse kazernes stonden. Duitse troepen bezetten de weg naar de brug, vochten tegen de geallieerde soldaten en schoten ladingen parachutisten uit de lucht. Er vielen veel doden en gewonden en na negen dagen vechten moesten de geallieerden het opgeven. Broers van Rutger begroeven de

Engelse soldaat uit het verhaal op een stuk land tegenover de Bornshoeve.

De Duitsers waren bang dat de inwoners de geallieerden te hulp zouden komen. Daarom gaven ze de inwoners van Arnhem het bevel de stad te verlaten.

Na de Slag om Arnhem verbleef Felix tot 6 oktober 1944 op de Bornshoeve bij zijn beste vriend Rutger Roëll. De Duitsers trokken in het huis en Felix ging naar zijn familie in Garderen: zijn vader Hendrik, zijn Russische moeder Tanja, zijn zusje Elsje, zijn oma en zijn oom en tante. Rutgers familie woonde een tijdje in een houten huisje en vertrok in december naar Friesland. Later in de oorlog werd de Bornshoeve gebombardeerd.

Na de bevrijding keerde het gezin van Felix terug naar Arnhem. Het was een spookstad: afgebrand, platgebombardeerd en leeggeplunderd. Vlak bij hun huis stuitte ze op een wegbarricade. De Duitsers hadden die gemaakt van een stapel kapot gehakte schilderijen van Felix' vader, die kunstenaar was en docent aan de Kunstacademie.

Hun verwoeste huis in Arnhem was leeggeroofd en getroffen door granaten: honderden tekeningen en schilderijen waren vernietigd. Maar tussen alle scherven in het huis groeide gras en kwamen de bloemen op.

DODEN EN GEWONDEN BIJ DE SLAG OM ARNHEM

- Bij Arnhem landden meer dan 10.000 parachutisten. Maar 2300 kwamen terecht in veilig gebied. De rest raakte gewond of werd gevangen genomen.
- Er sneuvelden 1800 Britse en Poolse soldaten en 1800 Duitse soldaten.
- Er kwamen 1000 mensen uit Arnhem en omgeving om.